

Андрій Самотуга

доцент кафедри загальноправових
дисциплін Дніпропетровського
державного університету
внутрішніх справ (м. Дніпро),
кандидат юридичних наук, доцент

ІНСТИТУЦІЙНА ДЕМОКРАТІЯ В УКРАЇНІ: КОНСТИТУЦІЙНА МОДЕЛЬ І ПОСТУП

У попередніх публікаціях щодо сучасних різновидів демократії нашу увагу було зосереджено на вадах і перевагах електоральної демократії, визначивши її як провідну форму прямого народовладдя, що базується на періодичних, вільних та загальних виборах на засадах політичної конкуренції при існуванні принаймні двопартійної системи [1]. Втім електоральна демократія не убезпечена від низки загроз, зумовлених відсутністю усталених запобіжників від популізму ліво- і праворадикального спрямування, несформованою багатопартійністю, такими вадами політико-правової культури суб'єктів електоральних процесів, як правовий нігілізм, абсентеїзм (протестне самоусунення не лише від участі у виборчих, а й, взагалі, від решти суспільно-політичних процесів), що зрештою породжує цілковитий патерналізм, руйнуючи концепт суспільного договору як однієї з визначальних характеристик демократичної держави. Навіть більше, зловживання, тривіалізація і спотворення цієї форми прямої демократії політичними пройдисвітами та авантюристами призводить до виродження демократії спочатку в гібридні режими, потім в авторитаризм та згодом у його крайню форму – тоталітаризм, який всіляким засобами намагається не допустити появу й розвиток зазначених запобіжних інститутів, яких і прийнято в сукупності йменувати інституційною демократією. Деякі дослідники подібні зворотні процеси називають «електоральним авторитаризмом постсовєтської демократії» [2].

На сьогодні існують різні підходи до визначення феномену інституційної демократії. Одні автори пов'язують її із залученням та відповідальністю широкого кола осіб до вирішення суспільних справ на основі спільних інтересів і їхньої частки в організаціях, які вони репрезентують [3], що іменується також партисипативною демократією (англ. *participate* – «брати участь»), поряд із якою виокремлюють також деліберативну демократію (англ. *deliberative* – «дорадчу», через публічну дискусію для досягнення консенсусу). Інші вбачають тут провідну роль судової системи як головного арбітра у системі розподілу влади [4]. Деякі, взагалі, поклалися свого часу на ціннісну та консолідуючу функцію в дорадчій демократії конституціоналізму транснаціонального рівня, прикладом чому слугував проєкт Конституції ЄС [5], який і залишився нереалізованим з огляду на національні конституційні особливості. Тож яким чином і Конституція України, держави яка у 2022 р. отримала статус кандидата на членство в ЄС та подала заявку на членство у НАТО, втілює положення стосовно інституційної демократії?

Передовсім це визначення України у розд. 1 Основного Закону як демократичної держави (ст. 1); народу – як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні і здійснення її також безпосередньо народом (ст. 5); поділ влади (ст. 6); визнання і гарантованість місцевого самоврядування (ст. 7); верховенство права (ст. 8); право власності Українського народу на природні ресурси (ст. 13); політична, економічна та ідеологічна багатоманітність та заборона цензури (ст. 15). Як свідчення демократизму Української держави можна вважати також політичні права громадян (ст. ст. 34-39), норми Конституції щодо виборності представницьких органів та глави держави, часових меж їхніх повноважень і обмеженості кількості їхньої каденції, щодо системи стримувань і противаг у відносинах між парламентом і главою держави, між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування тощо [6]. Проте розбіжності між задекларованими нормами і реальністю все ще існують. Можна було б натомість навести приклад більш давнішої, американської Конституції та реальної демократії, з приводу якої президент Р. Рейган у 1987 р. зазначав, що у більшості конституцій уряди говорять людям, що їм дозволено робити, тоді як у нашій конституції, ми, народ, говоримо урядові, що він може робити [7]. Але й там, на жаль, «стався збій» та тлі президентських виборів 2020 р., тобто коли інституційна демократія постала перед загрозою з боку електоральної.

Із цього приводу тодішня тимчасово повірена у справах США в Україні К. Квін на веб-сторінці Посольства США в Україні в лютому 2021 р. зазначала, що інавгурація новообраного

Президента США Дж. Байдена була унікальною в сучасній історії країни, оскільки відбувалася після того, як фундаментальному принципу мирної передачі влади було кинуте зухвалий виклик. У своїй інавгураційній промові Байден нагадав про те, що «демократія є крихкою». Дбати про неї, плекати та захищати її мають не лише політичні лідери, які зобов'язуються служити суспільним, а не особистим інтересам, а й професійні, незалежні публічні інститути, які забезпечують верховенство права і захищають демократію від внутрішніх та зовнішніх загроз. Діяльність інституцій не розрахована на зовнішній ефект, зазвичай вони здійснюють свою роботу без галасу і реклами. Але робота, яку вони виконують, твердо спираючись на законодавство, лежить в основі демократії та захищає її від примх політики. Коли нашому виборчому процесу було кинуте виклик, наші інститути зберегли свою міцність. Наша судова система, на всіх рівнях, чесно і неупереджено розглядала позови. Виборчі комісії штатів та муніципалітетів розробили порядок голосування, незважаючи на смертельну пандемію, і підрахунку голосів відповідно до встановленої процедури. Наші правоохоронні органи перешкодили загрозам зсередини та ззовні країни, і захистили наш Капітолій від насильницького нападу. Попри значне напруження, наші інституції встояли, і, за словами Байдена, «демократія перемогла» [8]. При цьому політичний конфлікт не вичерпався, а навпаки, як можна вважати, посилювався, коли на інавгурації Байдена був навмисно відсутній його суперник – республіканець Трамп, який проігнорував традицію присутності на заході всіх попередніх президентів.

Не менш драматичним чином розгорталася подія в незалежній Україні. Вже під час Помаранчевої революції 2004 р., коли громадяни стали на захист електоральної демократії від фальсифікацій, адмінресурсу та зовнішнього (російського) впливу. Також на її захист став Верховний Суд України, який своїм рішенням визнав вибори недійсними, призначивши повторні вибори, але з тими самими двома кандидатами. Зі свого боку Верховна Рада України, свого роду як компромісне рішення, прийняла Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р., відповідно до яких було здійснено перерозподіл повноважень від Президента у бік парламенту, і згодом у 2006 р., коли ці зміни набрали чинності, було проведено парламентські вибори виключно за пропорційною (партійною) виборчою системою. Фактично вже тоді можна було стверджувати про сформованість в Україні, на відміну від більшості країн пострадянського простору, певних ознак інституційної демократії, завдяки якій забезпечується наступність і стабільність держави, незважаючи на зміну владних еліт чи правлячого політичного класу.

Однак у подальшому, після електорального реваншу 2010 р. і судова, і законодавча влада здійснили кардинальний розворот від демократії до реакції: 1) Конституційний Суд України 30 вересня 2010 р. визнав зазначений вже закон про конституційні зміни неконституційним, відновивши попередній обсяг повноважень для новообраного президента; 2) Верховна Рада України: 27 квітня 2010 р. ратифікувала сумнозвісні харківські угоди, продовживши до 2042 р., всупереч Конституції, термін перебування на території України Чорноморського флоту РФ – джерела майбутньої анексії Криму 2014 р.; у тому ж році відтермінувала на кілька місяців проведення місцевих виборів для підготовки перемоги провладних сил і фактичного вихолощення місцевого самоврядування; у 2011 р. прийняла черговий закон про вибори народних депутатів, які відбулися вже не за пропорційною, а за змішаною (мажоритарно-пропорційною) виборчою системою, оскільки в мажоритарних округах завдяки адмінресурсу майже гарантована перемога провладних кандидатів; а на початку 2014 р., в порушення Регламенту, прийняла низку законів про посилення кримінальної відповідальності для учасників протестних акцій під час Революції Гідності 2013-2014 рр. Взагалі, тяглість українських Революцій має тривалу історію — українці відстоювали свій цивілізаційний вибір розвиватися разом з демократичним світом ще у 1917–1918 рр. та під час Революції на граніті у 1990 році.

Хоча вже на завершальному етапі Революції Гідності і в подальший кризовий період, як вважає сучасний канадський україніст, політолог, професор Отавського університету Д. Арель, інституцією, яка врятувала Україну від колапсу, був парламент. Він, хоч і дістався у спадок від УРСР, але вже наповнився новим змістом. Та назагал, він вважає, що демократію Україні довелося будувати радше всупереч радянським інституціям, ніж за їхньою допомогою [9].

На звершення можна констатувати, що, хоча й тернисто, але поступ у напрямку розбудови інституційної демократії в Україні наявний. В цьому плані ще багато чого варто як надолужувати, так і заново вибудовувати, враховуючи також решту, не розглянутих або висвітлених фрагментарно у цій публікації проблем інституційної демократії, зокрема: свобода медіа, доступ до незалежного і професійного правосуддя, передбачуваність правозастосування, корупційна нетолерантність, права меншин та інклюзивність для неповносправних осіб, реальна участь громадянського суспільства, в т. ч. в нагляді над сектором безпеки та оборони; законодавче унормування діяльності парламентської опозиції, особливо у сфері бюджетного контролю, децентралізація та розвиток громад тощо. Не

останніми слід вважати й майбутні конституційні зміни, зокрема стосовно структури і складу парламенту, адміністративно-територіального устрою та ін. Проте подібні перетворення неможливі без стійкого економічного зростання, оскільки бідність та відсталість, спричинені воєнними руйнуваннями та, як наслідок, демографічною кризою, завжди були живильним середовищем для патерналізму, популізму, демагогії та політичного радикалізму, тоді як, навпаки, заможні та матеріально незалежні громадяни завжди будуть політично активними та відповідальними.

1. Самотуга А. В. Електоральна і референдна демократія: політико-правова спадщина та сучасні виклики й загрози. *Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування: матеріали наук. семінару (м. Дніпро, 10 груд. 2021 р.)*. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 92-95.

2. Умлянд А. Електоральний авторитаризм постсоветської демократії (вересень 2007) / пер. з рос. та англ. К. Демчук. URL : <https://krytyka.com/ua/articles/elektoralnyu-avtorytaryzm-na-postsovietskomu-prostori>.

3. Institutional democracy will strengthen our society, engaging citizenry and distributing power equitably (April 30, 2012). URL : <https://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/institutional-democracy-odonnell/>.

4. Frymer P. Distinguishing Formal from Institutional Democracy. *Maryland Law Review*. 2006. Volume 65. Issue 1. Article 11. URL : <http://digitalcommons.law.umaryland.edu/mlr/vol65/iss1/11>.

5. Bohman J. Institutional reform and democratic legitimacy: deliberative democracy and transnational constitutionalism. *Revue européenne des sciences sociales*. XLV-136, 2007. P. 95-110.

6. Конституція України : прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

7. President Reagan and 'We the People ...' (L.A. Times Archives : March 7, 1987). URL : <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1987-03-07-me-8060-story.html>.

8. Квін К. Інститути, основа демократії (09.02.2021). URL : <https://nv.ua/ukr/opinion/ssha-bayden-chogochekati-ukrajini-vid-vashingtona-novini-ukrajini-50140520.html>.

9. Щур М. Україна: демократія «за замовчуванням» чи свідомий вибір? Дискусія істориків у Гарварді (06.02.2021). URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-i-demokratiya-dyskusiya-istorykiv/31088581.html>.

Кирило Степаненко

доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук, доцент

МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ОСІБ, ЯКІ НАЛЕЖАТЬ ДО ВРАЗЛИВИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ

У сфері міжнародного захисту прав осіб, які належать до вразливих груп населення, стандарти відіграють суттєву роль, зважаючи на те, що виконання зобов'язань щодо забезпечення прав людини є обов'язком усіх держав-членів ООН. Саме поняття «міжнародний стандарт» в теорії міжнародного права зустрічається часто, воно стосується різних сфер міждержавних відносин, тому визначення стандарту має різні смислові відтінки [1, с. 9]. Міжнародні стандарти прав людини – це закріплені в міжнародних актах та інших міжнародних документах певні еталони, норми, показники, до дотримання та досягнення яких заохочується або ж зобов'язується держава [2, с. 10]. На думку Г. Хрислової, саме на рівні національної системи правозахисту міжнародні норми про права людини відтворюються у національних конституціях, інкорпорується у законодавство та застосовуються місцевими судами; саме на національному рівні функціонують спеціалізовані правозахисні інституції з метою просування та захисту прав людини; здійснюється моніторинг ситуації стосовно вразливих верств населення [3, с. 75].

У міжнародному праві існує практика віднесення окремих осіб до вразливих груп населення, що відображається у відповідних нормах міжнародних угод, які діють у національному праві. В теорії міжнародного права поняття «особи, які належать до вразливих груп населення» не має вичерпного тлумачення, також, як і немає його нормативного визначення у міжнародних актах. Проте, за допомогою певних ознак можна скласти уявлення які групи осіб підпадають під визначення «вразливі» в міжнародному праві та міжнародно-правових відносинах. Такою ознакою є, насамперед,